

40 ÉVES A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR

Kun József százados

A Magyar Tanácsköztársaságnak a Vörösi Hadseregben és a kulturális élet területén hozott jelentős intézkedései sorába tartozik a Hadtörténelmi Levéltárnak és Múzeumnak — mint önálló intézménynek — a megszervezése is. 40 évvel ezelőtt — 1919 április 8-án — jelent meg a Hadügyi Népbiztosságnak erről szóló rendelete. A Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága ezzel a rendeletével megteremtette a magyar hadtörténelem intézményes művelésének az alapját. A 25 éves ellenforradalmi rendszer alatt — a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumról — megjelent tanulmányok ezt a tényt sehol sem említették. Természetesen ez politikai okokkal magyarázható. Nem volt „illő dolog” ebben a történelmi időszakban olyan dolgokról beszélni, amelyet a proletárdiktatúra javára kellett volna írni. Ellenben mindent megtettek, hogy a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumnak a proletárdiktatúra alatti működését, illetve az előljáró szerveknek ezen időszakban tett pozitív intézkedéseit elhallgassák vagy lejárassák. Pedig Levéltárunk a Magyar Tanácsköztársaság fennállása alatt — az akkori rendkívüli időkhöz viszonyítva — zavartalanul folytathatta legfontosabb tevékenységét. A mi feladatunk, hogy ebben a részletkérdésben is igazságot szolgáltatssunk történelmünk e dicsőséggel teljes, rövid szakaszának.

*

Most, amikor Levéltárunk négy évtizedes múltjára, tevékenységére — az évforduló kapcsán — visszapillantunk, elsősorban az a kérdés merül fel, hogy miért ilyen későn alakult meg ez az intézmény? Ennek oka Magyarország sajátos történelmi fejlődésében keresendő. Az az államjogi kapcsolat, mely hazánkat Ausztriához kötötte, elnyomorította még a gondolatát is annak, hogy hadtörténelmünk írásos emlékeit, tárgyi ereklyéit magyar földön gyűjtsék össze. A 400 éves Habsburg elnyomás minden eszközzel akadályozta a nemzeti gondolat érvényesülését, mert ez már csirájában is szembenállt az ún. „összmonarchikus” felfogással. Önálló magyar hadügyről pedig — a négy évszázad alatt — csak nagy nemzeti szabadságharcaink idején beszélhettünk. Ezek elbukása után azonban mindig újabb nemzeti elnyomás következett. Az 1867-es kiegyezés sem hozott döntő változást. A magyar honvédség meg-

alakulását nem követte egy, a katonai iratanyagot őrző és feldolgozó levéltár megszervezése. Ezért hadtörténelmünk legkorábbi emlékei az Országos Levéltárban, a későbbi századok és az Osztrák-Magyar Monarchia katonai dokumentumai pedig a bécsi Kriegsarchivban¹ gyűltek össze. Itt nincs mód arra, hogy felsoroljuk, milyen hatalmas kulturális és anyagi értéket képviselő dokumentumok halmozódtak fel Bécsben, amelyeknek 1918-ig csak egy kis részét tanulmányozhatták a magyar történészek. Nagyobb részét császári parancsra biztos zár alatt tartották.

Az első imperialista világháború idején is érvényben volt az a császári és királyi rendelet, melynek alapján úgy a közös hadsereg, mint a honvédség alakulatai a bécsi Kriegsarchivba küldték hadműveleti irataikat. 1915-ben rendelte el a honvédelmi miniszter, hogy a honvéd és m. kir. népfelkelő seregtestek harcéri irataikat közvetlenül a Honvédelmi Minisztériumba küldjék. Itt az iratokat lemásolták és az eredetieket ezután továbbították a Kriegsarchivba. Ezt a munkát az akkori Honvédelmi Minisztérium 1/a osztálya végezte. Idővel az osztályon több alcsoport alakul ki. Ilyenek voltak a levéltári, statisztikai, hadifogoly alcsoportok, amelyekhez 1918 nyarán a hadtörténelmi alcsoport járult. Az utóbbi létrehozása azt bizonyítja, hogy az osztályon a feldolgozó munka is kezdetét vette. Az alcsoportokat fényképező műterem egészítette ki. Lényegében ebben a szervezésben folyt a munka 1918 őszéig. Magyarországnak Ausztriától való elszakadása szükség-szerűen előírta a hadsereg levéltárügyének megnyugtató rendezését. Ezt azonban a polgári demokratikus forradalom győzelmével hatalomra kerülő burzsoá kormány nem oldotta meg. A hadsereg, különösen a csapatok irattárait, az elkallódás veszélye fenyegette. A Tanácsköztársaság — mely a kulturális értékek megbecsülése, védelme terén eddig soha nem látott gondoskodással tűnt ki — sok, nagyjelentőségű intézkedés kapcsán ezt is megoldotta. A már említett hadügyi népbiztossági rendelettel önálló intézménnyé avatta a Hadtörténelmi Levéltárat és Múzeumot. Ez az intézkedés biztosítékot nyújtott arra, hogy a magyar hadtörténetírás nélkülözhetetlen forrásanyagát megmentik és a tudományos feldolgozás számára hozzáférhetővé teszik. Pontosan meghatározták az új intézmény feladatkörét. Legfontosabb tevékenységéül az iratok begyűjtését és őrzését jelölték meg, ami mindig a levéltár egyik alapvető feladata volt és marad. Gondoskodás történt az iratok begyűjtéséről és más történelmi értéket jelentő tárgyi emlékek védelméről is. Az erről szóló HÜNB. rendelkezés elveszett, de a rendelet végrehajtásával kapcsolatos egyik magasabb parancsnoki intézkedés a közel-múltban előkerült. Ebből idézem az alábbiakat:

¹ Osztrák Hadilevéltár. Az Udvari Haditanács — 1711-ben alapított — levéltárából fejlődött ki. A 18—19. század fordulóján az Udvari Haditanács levéltára azonban már nem tudott eleget tenni a megnövekedett követelményeknek. Felmerült egy különálló Hadilevéltár alapításának gondolata. 1801. március 23-án létrejött a Hadilevéltár, melyet a Főszállásmesteri Hivatalnak rendelték alá. Feladata az iratanyag gyűjtése, rendezése és hadtörténelmi munkák kiadása volt. Több szervezésen ment keresztül. Jelenleg is működik.

„A HÜNB. 9727/el. n. 7. számú rendeletét tudomásulvétel céljából azon hozzáadással közlöm, hogy a hadműveletekkel kapcsolatos összes iratok, képek, fényképek, vázlatok stb. a Hadtörténelmi Levéltárba esetenként beszállítandók.

Az 1918 október 31-i és az 1919 március 21-i forradalomnak minden emléke muzeális módon lelkiismeretesen megőrzendő lévén, felhívom az összes alárendelt parancsnokságokat stb., hogy minden nyomtatványból, falragaszból, hirdetményből, sokszorosított, rendeletből, továbbá jelvényekből, karszalagokból, fényképekből, rajzokból, gumibélyegzőkből (úgy az október előtti, mint a március előtti) stb., amelyek az alárendelt parancsnokok által kiadott, illetve amelyek általuk megszerezhetők és az említett két nagy politikai átalakulással bármilyen nevezendő összefüggésben vannak, legalább 2—2 példány most azonnal, a jövőben pedig kiadásuk, illetve megszerzésük után, esetenként, azonnal küldjenek be a Hadtörténelmi Levéltárba és Múzeumba (Budapest, I., Bécsikapu tér 4. III. emelet. Telefon 106—76), ahonnan az említett nyomtatványok stb. egy-egy példánya a kormányzótanács által létesített Kommunista Proletár Múzeum számára fog átengedtetni.”²

A Hadügyi Népbiztosság a nehéz katonai, politikai és gazdasági helyzet ellenére biztosította az új intézmény zavartalan működését. Ezt az akkori parancsnok, Olysoi Gabányi János ezredes is kénytelen volt elismerni — ellenforradalmi beállítottsága ellenére.³

A Magyar Tanácsköztársaság a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum megszervezésével is bizonyosságot tett, hogy a kulturális élet demokratizálása és továbbfejlesztése általános politikájának irányvonalába esett, annak egyik igen fontos részét alkotta.

A proletárdiktatúra elbukása után a Levéltár és Múzeum átmenetileg Horthy Fővezérsege, majd újra a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került. Továbbfejlesztésének elvi alapját az első imperialista világháborút követő békeszerződés megkötése adta meg. A békeszerződés 177. cikkelyének végrehajtása kapcsán a volt közös osztrák-magyar hatóságok levéltárait és irattárait vonatkozólag az osztrák szövetségi kormány és a magyar kormány között Baden bei Wienben — éveken át tartó előkészítő munka után — 1926 május 26-án egy végleges egyezmény jött létre. Az egyezményben Ausztria kötelezte magát, hogy kiszolgáltatja Magyarországnak azokat az iratokat, amelyek magyar szellemi tulajdonnak tekinthetők. A közös vonatkozásúakra pedig úgy állapodtak meg, hogy azok közös szellemi tulajdont képeznek és Bécsben maradnak. Ehhez az anyaghoz a magyar kormány az osztrák szövetségi kormány hozzájárulásával megfelelő számú megbízottat rendel ki. Ez mint A Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendelt-

² HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 60. doboz. II. hadtest, 11. számú hadtestparancs. Székesfehérvár, 1919. június 3-án.

³ HL. Hadtörténelmi Levéltár irattára. 2. csomó. 1707/Lt. szám. 1920. Olysoi Gabányi János ezds. jelentése.

sége⁴ működött és működik jelenleg is a Kriegsarchiv mellett. Tevékenysége során a magyar szellemi tulajdont képező hadtörténelmi iratanyag tekintélyes mennyiségét válogatta ki és juttatta el a Hadtörténelmi Levéltárba. Munkája a második világháborús események során megszakadt. Működését 1946-ban kezdte meg újra.

A Hadtörténelmi Levéltár a 25 éves ellenforradalmi időszak alatt ösztévékenységével odaadón vizsgálta — a maga sajátos munkaterületén — Horthyék reakciós, sovinszta, revizionista politikáját. Vezetői, beosztottjainak döntő többsége az uralkodó osztály tagjaiból került elő. Már ez egyik fontos biztosítéka volt a fennálló rendszer iránti hűségüknek. Az itt dolgozók legnagyobb része a Monarchia közös hadseregének tisztje volt. Ezért szinte természetesen tekinthető, hogy előszeretettel ápolták az osztrák-magyar katonai hagyományokat. A Levéltár hadtörténetírói tevékenységének középpontjában egészen 1944-ig az első imperialista világháború katonai eseményeinek hadművelési feldolgozása állt. Erre a munkára hatalmas energiát fordítottak. Nagy apparátussal folyt a Bécsben levő első világháborús hadművelési iratok és naplók másolása, mely a feldolgozás alapját képezte.

A hadtörténelem művelésének állandó fóruma a negyedévenként megjelenő Hadtörténelmi Közlemények⁵ c. folyóirat volt. Ennek szerkesztésében tevékeny részt vett a Levéltár. A folyóirat mindenkor híven tükrözte a hadtörténetírás helyzetét és szellemét. Működéséből az első tíz esztendő mondható a legsikeresebbnek. Magas színvonalú cikkek, forráspublikációk biztosították a folyóirat tudományos színvonalát. Megjelentetése feltehetően anyagi okok miatt — 1898-ban megszakadt. 1908-ban az országgyűlésen az ellenzék képviselője a hazafias nevelésre hivatkozva vonta kérdőre a honvédelmi minisztert a Hadtörténelmi Közlemények ügyében. Kifogásolta, hogy a magyar katonai nem lelkesülhet saját elődei példáján, legfeljebb a Habsburgok idegen hadvezéreinek tettein. 1910-ben újra megindult a folyóirat. Színvonala azonban esik. Kritikai szellemű cikkel nem találkozunk benne. A várak történetének megírásán túl, sokat foglalkozik a 18. és 19. században a Habsburgok szolgálatában folytatott háborúk történetével. Nyíltan az uralkodó osztályt dicsóítja. Természetesen szabadságharcainkról alig esik szó.

1920-tól kezdve — az előbbieket mellett — a folyóirat elsősorban az imperialista világháború eseményeivel foglalkozik, különös tekintettel József főherceg „érdemeire”. Még fokozottabban hirdeti a magyarság vezetészerepét, ami féktelen, szovjetellenes és sovinszta uszítással párosul.

A Hadtörténelmi Közleményeken kívül a Magyar Katonai Köz-

⁴ 1920—1940-ig a „Magyar kir. Hadilevéltár Bécsi Felszámoló Osztálya” néven működött.

⁵ 1888-ban indult a Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával. Többszöri megszakítással megjelent 1943-ig.

1954-ben új szellemben és új tartalommal a Hadtörténelmi Közlemények újra megindult.

löny⁶ is — 1921-től 1931-ig, a Hadtörténelmi Levéltár szerkesztésében jelent meg. Majd a Honvédelmi Minisztérium kiadásában megjelenő „Magyar Katonai Szemle”⁷ c. folyóirat szerkesztéséből vállalt komoly részt, melynek legfőbb célkitűzése a tisztikar fasiszta szellemének irányítása és elméleti tudásának fejlesztése volt.

A levéltár tudományos dolgozóinak tollából több kisebb-nagyobb monográfia látott napvilágot. Ha történelmi szemléletmódjukkal nem is értünk egyet, adataikat felhasználhatjuk és körültekintő kritikával haszonnal forgathatjuk ezeket a kiadványokat.

Ismeretes, hogy a Hadtörténelmi Levéltár, önálló intézménnyé alakulása után az Országos Levéltár épületének III—IV. emeletén nyert elhelyezést. Itt érték az 1944 őszi háborús események, melyek súlyos következményekkel jártak 1944 november 17-én a Levéltár tisztikarának egy része Balatonfüredre és Sümegre, majd későbbi időpontban Csepreg és Bük községekbe települt ki. Az elszállított anyag a következőket foglalta magába:

— A második világháború iratai. (A Felvidék, Délvidék és Erdély megszállásával és a Szovjetunió elleni hadjárattal kapcsolatos hadműveleti iratanyag és az egyes hadműveletekben részt vett csapattekstek naplói. Az iratanyag átvételi naplója és leltára.)

— A Vezérkar Főnökétől megőrzésre és elszállításra átadott irattár.

— A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jegyzőkönyvei és irattára.

— Az 1848/49-es iratoknak és a térképtári anyagnak a Levéltár kiállítási termeiben elhelyezett darabjai.

— A budaörsi csatára vonatkozó zárolt iratok.

— A Levéltár parancsnoki és gazdasági irattára az 1943—44-es évekből.

A többi iratanyag visszamaradt eredeti elhelyezésében. A háborús események következtében az épület balszárnya a földszintig leomlott és maga alá temetett nagymennyiségű iratanyagot, mely hónapokig a romok alatt volt. Súlyos sérülések érték a Levéltár dolgozószobáit. 60 helyiségből 55 teljesen tönkrement, vagy súlyosan megrongálódott.

A fentebb ismertetett körülmények folytán a felszabadulás után felmerült a kérdés, hogy a Levéltár miként működjön tovább. Ideiglenesen a H. M. egyik osztályaként került nyilvántartásba. Nagyértékű iratait — átmenetileg — a Hadtörténelmi Múzeum vette gondozásba. Természetesen ebben az időszakban a levéltári feldolgozó és kutatómunka egyaránt szünetelt, hiszen az iratanyag felhalmozott állapotban nyert elhelyezést.

A Honvédség újjászervezésével a Levéltár kérdése is napirendre került. A rendkívüli nehéz gazdasági élet ellenére a Honvédelmi Minisztérium intézkedéseket fogantatosított, hogy a Levéltár otthonra találjon. 1946-ban a jelenlegi épületet utalta ki a Levéltár céljaira, s a

⁶ Katonai tudományos folyóirat. 1908-tól 1931-ig jelent meg. 1921-ig a Honvédelmi Minisztérium által kirendelt bizottság szerkesztette, 1921-től 1931-ig a Hadtörténelmi Levéltár kiadványaként jelent meg.

⁷ 1931-től 1944-ig jelent meg. Az 1931—32-es évfolyamokat a Hadilevéltár, az 1933—44-es évfolyamokat pedig a Honvédelmi Minisztérium adta ki.

H. M. építési osztálya 1946 júniusára ennek az épületnek II. emeletén hat helyiséget rendbe is hozatott. Az építkezés az elkövetkezendő években tovább folytatódott.

A Levéltár számára jelentős változást hozott a H. M. 24.000/el. szerv.—1946. számú rendelete, amelynek értelmében a Hadimúzeum belső szervezete megváltozott. 1946 október 1-ével a múzeumi és a levéltári alosztály kezdte meg működését. Az alosztály tevékenységével vette kezdetét a felszabadulás után a levéltári munka. A beosztottak egyik csoportja a levéltári anyag begyűjtésével, rendezésével, levéltári segédletek készítésével foglalkozott, a másik csoport irodalmi feldolgozó és kutató munkát folytatott.

A Levéltár életének, tevékenységének 1946—50-ig terjedő szakasza — számos objektív és szubjektív ok közrejátszása miatt — sajnos nem sok eredménnyel zárult. Kevés volt a levéltári szakember. Rosszak voltak az elhelyezési viszonyok. A levéltári állagok egyik ideiglenes helyről a másik ideiglenes helyre kerültek. A feladatokhoz mérten rendkívül kevés számú munkaerő még a régi, az Országos Levéltár épületéből átszállított regisztratúrák megzavart rendjét sem tudta helyreállítani. Az újonnan begyűjtött anyag teljes rendezése is későbbre maradt. Az eredményt néhány kisebb állag rendjének helyreállítása jelentette. Hasznos volt a levéltári alosztály dolgozóinak ebben az időben kifejtett irodalmi tevékenysége, mely feltétlenül hozzájárult a néphadsereg katonáinak demokratikus szellemben való neveléséhez. A megírt cikkek, tanulmányok legnagyobb részét a Honvéd és a Katonai Figyelő c. folyóiratokban jelentek meg, vagy a Magyar Rádióban kerültek felolvasásra. Ezenkívül számos honvédségi intézménynek nyújtott segítséget különböző tárgyú előadások megtartásában. Eredményesen közreműködött a levéltári alosztály számos kiállítás megrendezésében.

Levéltárunk fejlődésében az 1950—51-es esztendő jelentette a fordulatot. Ettől az időtől kezdve népi demokráciánk fokozott támogatásban részesítette intézményünket, úgy anyagi, mint személyi vonatkozásban. Több egyetemet végzett, fiatal marxista tudományos kutató felvételére került sor.

Külön kell beszélni arról a nagymérvű anyagi támogatásról, amelyben a Levéltár 1951-től folyamatosan részesült. A beruházási összeg legnagyobb részét a raktárak modern, vas iratállvánnyal való ellátására fordítottuk. 4167 fm állvány került beépítésre 1956 tavaszára. Az erre a célra fordított összeg közel 1 millió forintot tett ki. Fényképészlaboratórium és iratrestauráló műhely is felállításra került. Megfelelő és elegendő számú dolgozószobát kaptak levéltárosaink is.

Kormányunk országos viszonylatban is nagy gonddal karolta fel a magyar levéltárügyet. 1950 július 31-én jelent meg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának a levéltárakról szóló 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelete. A rendelet a Magyar Országos Levéltár és az állami kerületi levéltárak mellett a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága és közvetlen felügyelete alá tartozó Hadtörténelmi Levéltárat is a közlevéltárak közé sorolta. A rendelet V. fejezete a következőket tartalmazza:

„Honvéd Levéltár és Múzeum.

14. §. A Honvéd Levéltár és Múzeum

a) átveszi a Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló 1919. évi XX. törvény hatályba lépésének időpontját megelőző időből származó és a honvédséggel kapcsolatos államfői iratokat, továbbá a Honvédelmi Miniszternek, valamint más olyan honvéd hatóságoknak, parancsnokságoknak, hivataloknak és intézményeknek az ügyintézésükben rendszeresen már nem használt iratait, amelyeket a Honvédelmi Miniszter kijelöl;

b) gyűjti a magyar vonatkozású hadtörténelmi jellegű iratokat, nemkülönben az ilyen iratok másolatait;

c) vállalja a hadtörténelmi értékű iratoknak a tulajdonjog fenntartásával megőrzésre való átvételét az iratok tulajdonosával kötött szerződésben megállapított feltételek szerint;

d) őrzi, kezeli, rendezi és az érdeklődőknek kutatás céljából rendelkezésre bocsátja levéltári anyagát és annak használatát, valamint a hadi történelem művelését tudományos kiadványokkal előmozdítja.

15. §. (1) A Honvéd Levéltár és Múzeum levéltári vonatkozásban a honvédelmi miniszter főhatósága alatt áll, aki felügyeleti jogkörét közvetlenül gyakorolja.

(2) A Honvéd Levéltár és Múzeum ügyvitelét és az őrzetében levő iratok kezelését a honvédelmi miniszter a levéltári szabályzat keretében a Vallás és Közokt. Miniszterrel egyetértésben szabályozza.

16. §. A honvéd hatóságok, parancsnokságok, hivatalok és intézmények olyan iratai felett, amelyek még nem adattak át a Honvéd Levéltár és Múzeumnak, a honvédelmi miniszter gyakorol felügyeletet. A felügyelet kiterjed az iratok kezelésére és az irattár ügyvitelére.”

A 29. sz. törvényerejű rendelet megjelenése nagyjelentőségű esemény volt a magyar levéltárügy történetében. A rendelet szakított az addig fennálló, feudális gyökerű levéltári szervezettel és új, nagy előrehaladást jelentő intézkedéseket tartalmazott mind a levéltári szervezet, mind az iratvédelem terén.

Levéltárunkhoz 1950-től egyre többen fordultak kutatási igénnyel. A kutathatóság legfontosabb előfeltétele a levéltári fondok⁸ rendezettsége. Éppen ezért 1951-től folyamatosan nagymérvű rendezési feladatokat hajtott végre a Levéltár. Ezek közül legfontosabb volt a Honvédelmi Minisztérium, a Vezérkari Főnökség, a Szegedi és Miskolci Hadbírótság levéltárainak,⁹ továbbá az I. világháborús gyűjteménynek a rendezése.

⁸ Fondon egy hatóság, hivatal, szervezet, testület, katonai alakulat vagy történelmi személyiség működése során szerves módon létrejött iratsorozatot értünk.

⁹ Levéltárnak nevezzük nemcsak az iratok megőrzésére szolgáló intézményt, hanem az egyes hivatali vagy katonai szervek működése során keletkezett és a folyó ügyvitelben már feleslegessé vált összetartozó iratokat is.

Nagyon komoly eredményt jelentett a General Kommando¹⁰ mintegy 10 000 csomójának és a több mint 3000 db segédkönyvnek a felállítása. Ma már ez a nagyértékű levéltár kutatható. Külön ki kell emelni a levéltári munkák közül az 1848/49-es gyűjteményünk regesztázását, s a regeszták feállítását.¹¹ Ennek megvalósítása azt jelenti, hogy tudományos kutatóink maximális igényeit is ki tudjuk elégíteni, kutatásuk folyamán.

Természetesen egy levéltár használhatóságát nemcsak az anyag rendezettsége dönti el. Ehhez szükséges még levéltári segédeszközök készítése, amelyek mind a kutatót, mind a levéltárost segítik munkájukban. A kutatók gyors és zökkenőmentes kiszolgálását teszik lehetővé a különböző fondokról, gyűjteményekről készült csomójegyzékek.¹² 1954-ben nyert befejezést Levéltárunkban az alapleltározás.¹³ Az alapleltár elsősorban a levéltáros segédeszköze, de amíg nem készülnek részletesebb útmutatók, ismertetések, addig sok segítséget nyújtanak a kutatók számára is.

Az 1950—58-as időszak eredményeinek összegezeként elmondhatjuk, hogy ma már Levéltárunk minden egyes fondja kutatható állapotba került. Az elkövetkezendő évek egyik fontos feladatai közé tartozik, hogy ezt a kutatási lehetőséget minél jobban megkönnyítsük.

*

A Hadtörténelmi Levéltárnak — a fentiekén kívül — fontos feladata, hogy a hadtörténelem művelésével tevékenyen részt vegyen hadseregünk és egész népünk szocialista hazafiságra való nevelésében, a magyar történettudomány fejlesztésében. Feladata, hogy feltárja és közkinccsé tegye hazánk hadtörténelmének és szabadságharcainak dicsőséges, haladó hagyományait. Ez annál inkább fontos, mert népünknek a haladásért vívott harcrai nemzetközi méretekben is hozzájárultak az emberiség fejlődéséhez.

A hadtörténetírás hosszú múltra tekint vissza Magyarországon. Már több száz évvel ezelőtt is jelentek meg hadtörténelmi tárgyú munkák. Szervezettebbé azonban csak a múlt század vége felé vált, amikor

¹⁰ General Kommando = Főhadparancsnokság. Mária Terézia uralkodásának kezdetén, 1940-ben szervezték meg. Territoriális katonai hatóság, Magyarország legfőbb helyi katonai parancsnokságaként működött. Elsősorban az Udvari Haditanács rendeleteit hajtotta végre, közigazgatási és gazdasági feladatai révén a Habsburgok gyarmatosító eszköze volt. Minthogy Magyarország államterülete hat közigazgatási egységre oszlott, ennek megfelelően épült fel — többszöri változással — a General Kommando szervezete is.

¹¹ Regeszta (latin) = lajstrom, sorjegyzék. Regesztának nevezzük az iratról készült rövid tartalmi kivonatot, amelyen feltüntetjük a levéltári jelzeteket is. Minden iratról 4 regeszta készült, amelyeket szervek szerint, tárgykör, szerint, időrendben és az iratok levéltári elhelyezésének sorrendjében állítottunk fel. Külön tárgy- és névmutató készült az anyaghoz. A regeszták mennyisége közel 120 000.

¹² Csomójegyzék = levéltári segédlet. A következő rovatokat tartalmazza: 1. A levéltár neve, 2. az állag alapleltári tételszáma, 3. az állag elhelyezése, 4. az állag címe, 5. az állagban található raktári egységek sorszáma.

¹³ Alapleltár = levéltári segédlet. Tartalmazza az anyagra vonatkozó legfontosabb adatokat. (Raktári hely, évkör, tárgy, az anyag neve, mennyisége, irattári rendszere, kutatási lehetőség.)

megindult a hadtörténetírás önálló folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények. Ez azonban hosszú időn keresztül az uralkodó osztály érdekeit s a dolgozó nép félrevezetését szolgálta. A magyar nép történetét s még inkább hadtörténelmét „lényegében a feudalizmus, imperializmus és a nacionalizmus szellemében és a tények meghamisítása alapján írták meg”.¹⁴ Van tehát bőven tennivaló ezen a területen.

A felszabadulást követően az a politikai fordulat, mely a munkásosztály kezébe adta a hatalmat, fordulatot jelentett a tudományokban, így a történettudományban is. Megnyílt a lehetősége annak, hogy hadtörténetírásunkat továbbfejlesszük.

A Levéltárban folyó hadtörténetírói munkában is a fordulat 1950 után következett be. Néphadseregünk fejlesztésével a szervezeti feltételek egyre kedvezőbbben alakultak. Létrejött az irodalmi alosztály, amely később osztállyá szerveződött. A hadtörténész kutató munka iránya és célja közvetlenül a hadsereg politikai nevelésének feladataihoz kapcsolódott, távolabbi vonatkozásban pedig a történettudomány célkitűzéseihez. A fiatal káderek egész sora kapcsolódott be a munkába. Oszintén, ha nem is mindig kellő eredménnyel, de törekedtek a marxizmus—leninizmus megismerésére és alkalmazására munkásságukban. Ennek ellenére már kezdetben is, a haladó hagyományok művelése és a nagy történelmi évfordulók ünneplése — így 1848/49, a Kossuth, majd a Rákóczi évforduló, a történészi kongresszus, Magyarország felszabadításának 10. és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója — több hadtörténelmi munka megjelenését eredményezték. 1952-től a mai napig öt különböző önálló hadtörténelmi munka jelent meg történészeink tollából, négy pedig a Hadtörténelmi Levéltár gondozásában. Elkészült a Bocskai szabadságharcról szóló monográfia. Ezenkívül hadtörténészeink a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójára öt különböző könyvet készítettek, melyek a közeljövőben jelennek meg nyomtatásban.

1954-ben a Hadtörténelmi Közlemények új folyama, tíz éves hosszú szünet után megjelent. Ez gazdag publikálási lehetőséget nyújtott és újít a hadtörténelem művelői számára. Négyéves működése alatt közel 100 tanulmányt közölt. Ezek jelentékeny része új anyagot tárt fel, új értékelést hozott, előrevitte ismereteinket, s ezért maradandó értékű. Közöltünk tanulmányokat a középkori németellenes honvédő harcokról, a huszitákról, a 16. századi honvédő harcokról, az erdélyi fejedelmek harcairól, 1848/49-ről, a Szovjetunió polgárháborújában részt vevő magyar internacionalistákról, 1919-ről, a spanyol polgárháborúról, a felszabadulásról, zászlónkról, nemzeti színeinkről, — hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Fordításban hoztunk több szovjet, cseh, román, bolgár és német cikket. Helyet adtunk lapunk hasábjain a különböző történelmi évfordulók alkalmából elhangzott, vagy megírt megemlékezéseknek is.

Hadtörténészeink — az elmúlt években szerzett kutatói tapasztala-

¹⁴ Molnár Erik: A magyar történetírás a felszabadulás óta; eseményei, hiányosságai és legsürgősebben feladata. Társadalmi Szemle 1951. januári sz. 54. o.

tok és új ismeretek birtokában — hozzáfoghattak a Levéltár előtt álló nagy feladat elvégzéséhez, a magyar nép hadtörténelmének új szellemű, marxista, monográfikus feldolgozásához. Ez a munka nagy erőfeszítést kíván és feltételezi a társintézetekkel, elsősorban a Történettudományi Intézettel való állandó és jó szervezeti kapcsolatot. Szükség van a vélemények széleskörű kicserélésére, mert van számos, tisztázásra szoruló elvi és gyakorlati kérdés.

Tudjuk, hogy hadtörténezeink eredményei még nagyon szerények és nem mentesek a hibáktól. De úgy véljük, hogy megfeszített munkával egyre többet tudunk behozni abból a nagy lemaradásból, ami a történettudományon belül különösen jellemző a hadtörténelem területére. Lehetőségeink ehhez az elmúlt évek folyamán kedvezően alakultak úgy szervezeti, mint személyi vonatkozásban. A Hadtörténelmi Levéltár különböző osztályainak helyzete ma már olyan, hogy a tudományos kutatómunkához nagy, bizonyos területeken maximális segítséget tudnak nyújtani. Levéltárunk bőséges forrásanyagot tud szolgáltatni — különösen az elmúlt két évszázadra vonatkozóan — a hadtörténelem művelői számára.

*

Szerénytelenség nélkül elmondhatjuk, hogy Levéltárunk az elmúlt négy évtized alatt mind a hadtörténelem, mint a történettudomány más ágainak kincses tárházává vált. Az itt kezelt anyag mennyiségileg is számottevő. Megközelíti a 30 000 csomót (legkorábbi dokumentumunk 1528-ban kelt, s már mi kezeljük a demokratikus honvédség iratait 1945—46-ból).

Mai állapotában már nem osztható egyszerűen régi és új levéltárra, mint a felszabadulás előtt.¹⁵ Ez a felosztás nem mutat rá, hogy lényegében mit is foglal magába a Hadtörténelmi Levéltár. Az itt levő kisebb-nagyobb levéltárak — a létrehozó szervek funkciói alapján — az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. Központi katonai hatóságok és magasabb parancsnokságok levéltárai.
2. Katonai parancsnokságok (alakulatok, csapattestek) levéltárai.
3. Katonai bíróságok levéltárai.
4. Katonai intézetek, iskolák, intézmények, hatóságok levéltárai.
5. Gyűjtemények és családi levéltárak.
6. Kéziratok, újságok, nyomtatványok.

Legnagyobb összefüggő állagunk a csaknem két évszázadot átfogó **General Kommando**¹⁶ levéltára. Mint Magyarország legfőbb helyi parancsnokságának, feladata — az ország rendjének és biztonságának fenntartásán kívül — elsősorban az volt, hogy a területén elhelyezett

¹⁵ A Levéltár belső szervezeti felépítése a felszabadulás előtt többször változott. Lényegében azonban mindig két nagy csoportot alkotott. Az első csoport volt az u. n. új levéltár (1914—1918), a második csoport a régi levéltár, amelybe a világháborút megelőző időszak iratai tartoztak.

¹⁶ Lásd erre vonatkozóan: Levéltári Közlemények 1937. László József: Az 1740-ben felállított Főhadparancsnokság.

csapatok és más katonai szervek igazgatásának, az Udvari Haditanács rendeletei szerint, irányítója és ellenőrzője legyen.

Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a hadügynek nincs olyan ága, melyre ebben a hatalmas mennyiségű anyagban a hadtörténész ne kutathatna. De nem nélkülözheti az anyagot ezzel az időszakkal foglalkozó gazdaságtörténész, jogtörténész, kultúrtörténész, sem azok, akik a magyar társadalom fejlődését kutatják, akik a nemzetiségi problémákkal foglalkoznak stb.

Számos adat található benne a XVIII. század végi parasztmozgalomokra vonatkozóan. Azok a tervrajzok és szakszerű leírások, amelyek különböző kincstári építkezések irataihoz csatolva megmaradtak, a műszaki tudományok történetével foglalkozók számára jelentenek komoly értéket.

Értékes adatokat szolgáltat a Bach-korszak időszakához, a századforduló parasztmozgalmainak történetéhez. Ahhoz, hogy az 1905-ös orosz forradalom milyen hatást gyakorolt a monarchia hadseregére.

A központi hatóságok sorában — időrendben — másodsorban kell beszélnünk a Honvédelmi Minisztérium levéltáráról. Az 1867—1944-ig terjedő időszakot öleli fel és közel 5000 csomóból áll. A magyar történelem döntő fontosságú eseményei hoztak változást működésében. Ennek megfelelően 4 részre tagolódik: 1867—1918 október 31-ig, 1918 november 1—1919 március 21-ig, 1919 március 21—1919 augusztus 3-ig és végül 1919 augusztus 4—1945-ig.

Megalakulása óta — úgy a dualizmus időszakában, mint a Horthy-korszakban — az I. ügyosztálya bírt a legnagyobb jelentőséggel, mely a legfontosabb ügyekkel, a hadseregszervezéssel, a mozgósítással, karhatalmi ügyekkel stb. foglalkozott.

Úgy hadtörténelmi, mint társadalomtörténeti szempontból rendkívül érdekes az 1918-as év anyaga. Az itt található aktákból képet kapunk arról, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására milyen fejlődési folyamat ment végbe az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében.

Külön figyelmet érdemelnek a polgári demokratikus időszak hadműveletei, belső karhatalmi intézkedései, a megszállt területek lakosságára vonatkozó jelentések, továbbá a katonatanácsokra és a hadsereg-szervezésre vonatkozó iratok.

A Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága fennmaradt iratainak értékét — úgy gondolom — nem szükséges bizonyítanom. Egyedi iratokat külön kiemelni ezek közül, megtévesztő dolog lenne. Működése — a maga területén — szorosan kapcsolódik a fiatal proletárdiktatúra küzdelmeihez. Az ország akkori katonapolitikai helyzetét figyelembe véve, a Hadügyi Népbiztosság legfontosabb feladata egy új, ütőképes hadsereg megteremtése volt. Ezért iratai nagy része a hadsereg szervezésére, fegyvereztetel, ruházattal való ellátására vonatkoznak. A Keleti Hadseregparancsnokság felállításáig (1919 április 21.) az egész hadsereg hadműveleti irányítása is legfontosabb feladatai közé tartozott. Ettől az időponttól annak egy részét átvette a Keleti Hadseregparancsnokság. Május 6-án alakult meg a Hadseregparancsnokság, mely ettől

az időponttól az egész Vörös Hadsereg hadműveleti irányítását és szervezését végezte. Az elmondottakból következik, hogy május 6-ig a Hadügyi Népbiztosság levéltárának fontos részét teszik ki az ott található hadműveleti iratok. Az egész hadsereg ellátása, hadianyag- és emberutánpótlása május 6. után is a Hadügyi Népbiztosság legfontosabb feladata volt. Sajnos, az iratanyag meglehetősen hiányos. De így sem nélkülözhetik azok, akik a Magyar Tanácsköztársaság történetével érdemben foglalkozni akarnak.

A Horthy-korszak Honvédelmi Minisztériumának irataiban rendkívül sokirányú kutatást folytathatnak történészeink. Csak példaként jelöljük meg az alábbi osztályokat. Csupán ezen időszak iratainak — megközelítően teljes — ismertetése is terjedelmes tanulmányt igényelne. A H. M. 13. osztályának iratai a Horthy-hadsereg erkölcsi, politikai állapotára vonatkozólag nyújtanak támpontokat. Ez az osztály foglalkozott a katonai büntető és igazságszolgáltatással.

Történelmi szempontból igen jelentősek a 15. osztály iratai. Az osztály törvényelőkészítéssel, közbjogi és parlamenti ügyekkel, továbbá a nemzetközi szerződések kérdéseivel foglalkozott. Nem kevésbé értékesek a 19. osztály iratai, mely a tiszti és altiszti nevelő és képző intézetek ügyeivel, valamint a 10. osztály iratanyaga, mely a legénységi ügyekkel foglalkozott.

Gazdaságtörténeti kutatók számára nem lehet érdektelen a 2. osztály iratanyaga. Itt található a Honvédség élelmezési ügyeivel, gazdasági problémáival, minden irányú ellátásával kapcsolatos iratok. Az 1839—44 közötti időszakban a hadiiparral, hadianyagtermeléssel a H. M. 17. osztálya foglalkozott. Az anyag nagyon hiányos, de így is érdeklésre tarthat számot.

A magasabb parancsnokságok levéltárainak sorában kiemelkedő helyet foglal el a Vörös Hadsereg Parancsnokság (1919) levéltára és a kötelékébe tartozó magasabb egységek levéltárai.

Legértékesebb a Vörös Hadsereg Parancsnokság (április 21—május 5. között Keleti Hadseregparancsnokság) összefüggő, eléggé teljes anyaga. Benne találjuk a hadsereg hadműveleti, anyagi, tűzérési, hírszerző vonatkozású dokumentumait. Kerek képet nyerünk a lefolyt hadműveletekről, a tiszántúli visszavonulásról, a májusi fordulat után kialakuló új hadsereg szervezéséről, a salgótarjáni, miskolci ellen-csapásról, az azt követő északi hadjátról, a június 24-én aláírt fegyverszünetről, annak következményeiről, végül a július 20-án indított tiszai offenzíváról, amely megelőzte a Vörös Hadsereg felbomlását és a Magyar Tanácsköztársaság bukását.

Értekes és a Hadseregparancsnokság levéltárát egészíti ki az I., II., III. és IV. hadtest anyaga. Közülük legértékesebb forrás a III. (Landler-féle) hadtest, amely a hadműveletek súlyát viselte. A májusi fordulat után alakult meg, előkészítette és vezette a Miskolc visszafoglalására irányuló, majd az azt követő északi hadjárat legjelentősebb hadműveleteit. A IV. hadtest azonos a budapesti katonai főparancsnoksággal. Anyaga a főváros területén létezett csapatok, intézmények

életéről, működéséről, a különböző karhatalmi ügyekről nyújt tájékoztatást.

Sajnos, a hadosztályparancsnokságoknak csak töredékes anyaga maradt fenn. Csupán a Budapesti Hídfő Hadosztály iratai találhatóak nagyobb számban. Az alacsonyabb parancsnokságok közül jelentősebb értéket képvisel a Salgótarjáni Csapatparancsnokság és a légierők anyaga. A különböző dandárok, ezredek (köztük a munkásezredek), kerületi és egyéb parancsnokságok irataiból alig-alig maradt az utókor számára.

A Horthy-fasizmus magasabb katonai parancsnokságainak irattermékei közül különös figyelmet érdemel a M. kir. honv. Vezérkar Főnökének 1919—44-es időszakot felölelő levéltára.

Az alábbiakban csak néhány fontosabb területre akarjuk ráirányítani a figyelmet. Történeti s egyúttal nemzetközi jogi szempontból igen értékesek és érdekesek azok az iratok, amelyek a nyugati hatalmak — elsősorban Franciaország és Olaszország — szerepére utalnak a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésével kapcsolatosan. Igen jelentősek mind katonai, mind politikai szempontból azok az intézkedések, amelyek Budapestnek a fehérterroristák által történő megszállásával kapcsolatosak, s jelentős magának a megszállásnak a terve.

Az ellenforradalmi korszak megismerésének szempontjából nélkülözhetetlenek azok a politikai jellegű iratok, amelyek a hírszerző osztály tevékenysége folytán feltárják, milyen offenzív és defenzív intézkedések történtek a munkásmozgalom letörése, illetve felszámolása érdekében. Kiderül az itt található helyzet- és hangulatjelentésekből, hogy milyen nagy volt a lakosság ellenszenvé s a munkásosztály ellenállása a fehérterror intézkedéseivel szemben. A VKF. 2. (hírszerző) osztályához befutottak a külföldi államokba kirendelt katonai attachék összefoglaló jelentései az illető államok politikai, katonai és gazdasági helyzetéről. Különösen értékesek azok a jelentések, amelyek a Szovjetunióval foglalkoznak. Ezekben ugyanis nemegyszer elismerik a Szovjetunió eredményeit és a Szovjet Hadsereg magas katonai értékét, erkölcsi szilárdságát, az akkori napi sajtó uszító, rágalmozó hangjával ellentétben. A 2. osztály irataiból rekonstruálhatjuk azt a megélnékül nemzetközi politikai, diplomáciai tevékenységet is, amely a második világháború kirobbantását megelőzte. A hadművelési osztály irataiból nyomon követhetjük a hadseregszervezés munkáját, a második világháborúra való felkészülést. Megtalálhatjuk itt — ha nem is teljes egészében — a zsidókérdéssel és a munkaszolgálatlalt kapcsolatos intézkedéseket is.

A közelmúltban került a Levéltár birtokába a 2. magyar hadseregparancsnokság irattára. Megdöbbenő kép tárul elénk a Horthy-fasizmus embertelenségéről, a 2. magyar hadsereg pusztulásáról az itt levő iratokból.

A Levéltárunkban található katonai parancsnokságok levéltáiról még vázlatos képet nyújtani is lehetetlen. Időben hozzátétőlegesen a századforduló és 1946 között keletkeztek. Nagyobb részét az első világháborúban részt vett magyar alakulatok iratai teszik ki.

Ide tartoznak a Nemesi Testőrség (1760—1850) és a Királyi Testőrség (1867—1918) levéltárai is.

Kevésbé ismert kutatóink előtt a Levéltárunkban elfekvő katonai bíróságok levéltárai. Kiemelkedő helyet foglalnak el közöttük a Bach és abszolutizmus kori hadbírósi anyagok, továbbá a Szegedi (1870—1944) és Miskolci Hadbírósi (1915—1944) levéltárai.

Gyűjteményeink¹⁷ közül elsők az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra vonatkozó kell megemlítenünk, mely a maga nemében egyedülálló, nagy történelmi értéket képvisel. Döntő többsége a bádeni levéltári egyezmény, kisebb része adományozás és vásárlás útján került a Levéltár birtokába. A legnagyobb részét hadművelési jellegű iratanyag az úgynevezett Feldunai Hadsereg és az Erdélyben harcolt Bem tábornok hadseregének harcaira vonatkozik.

A Hadtörténelmi Levéltárnak ez a gyűjteménye hézagossága ellenére is becses, pótolhatatlan forrás, illetve kútfőanyag számos, ma is tisztázatlan 1848/49-es katonai eseményhez. A gyűjteményhez készült regeszta-rendszer, hely- és névmutató, a maximális kutatási igényeket is kielégítik.

Törökkorabeli gyűjteményünk a mohácsi csatavesztéstől (1526) II. József utolsó török háborújáig (1789) terjedő időszakot öleli fel. Az iratok legnagyobb része latin és német nyelvű. Ennek a kis gyűjteménynek olyan egyedi darabjai vannak, mint Jurisics Miklós jelentése Kőszegről 1529-ből, Dobó István levelei 1548-ból és 1552-ből, Zrínyi Miklósnak 1563-ból származó levele, hogy csak egynéhányat említsünk. Értékét növeli, hogy a magyar történelemnek ebből a tragikus, de katonai hősiességekben gazdag időszakából viszonylag kevés az írásos emlékünk.

Legféltettebb kincseink közé tartozik a Rákóczi szabadságharcra vonatkozó gyűjteményünk. Az alig négy csomónyi anyag érdekes adatokat tartalmaz a kuruc csapatok és táborok (erődített helységek, várak) katonai állapotára, létszám- és ellátási viszonyaira nézve. Számos érdekes hadihelyzet és csatajelentés számol be a kuruc csapatoknak kiváló és vakmerő tevékenységéről, leleményes csatározásáról. Itt található eredeti levelek II. Rákóczi Ferencről, Bercsényi Miklóstól, Károlyi Sándortól, Béri Balogh Ádámától stb.

A Hadtörténelmi Levéltár nemcsak iratanyagot őriz. A maga nemében egyedülálló térképgyűjteménnyel rendelkezik, amely magába foglalja a magyarországi vonatkozású térképeken kívül az európai országok különböző korokból származó, különböző kiadású, részletes helyszínrajzi (topográfiai) térképeit és országleírásait. Ezt a mennyi-

¹⁷ Gyűjteménynek nevezzük valamely hatóság, szerv, család vagy valamely személy birtokában lévő, különböző vonatkozású iratokat, amelyek között szerves összefüggés nincs. A gyűjtemény vonatkozhat egy adott korra is. A mi 1848/49-es gyűjteményünk nem fedi teljes mértékben a fenti meghatározás fogalmát, mivel különböző szervek állagának töredékeit foglalja magába. Jelenleg időrendben elhelyezett mesterséges gyűjteményként kezeljük.

ségileg is számottevő térképgyűjteményt a Levéltár *térképtári osztálya* kezeli és bocsátja a különböző tudományágak kutatóinak rendelkezésére.

A Levéltár már a Tanácsköztársaság idején is jelentős térkép-gyűjteménynek volt birtokában. Sajnos, ez a proletárdiktatúra bukása után érzékeny veszteséget szenvedett.

A térképtár kezdetben alosztály, majd osztályszervezetben dolgozott. Gyűjtötte, tárolta és kölcsönözte a térképeket. Elkészítette a kiadványokhoz szükséges vázlatokat és más rajzokat. Másolatokat készített a bécsi Kriegsarchivból betekintésre kölcsönadott iratanyagokhoz tartozó vázlatokról, valamint a Levéltár megőrzésében levő olyan értékes hadműveleti vázlatokról is, melyeknek papíryanaga megromlásra és rajzuk elmosódásra volt kitéve.

Az Ausztriával kötött levéltári egyezmény értelmében a bécsi Kriegsarchiv térképosztályától tekintélyes mennyiségű anyag került az osztály birtokába. Lényegében ez a térképmennyiség képezi az úgynevezett törzsanyagot. — A Kriegsarchiv világhírű topográfiai gyűjteménnyel rendelkezik. Már a XVIII. századtól kezdődően rendszeresen gyűjtötték, másolták és gondosan őrizték a régi térképeket. Törvény intézkedett arra, hogy a hadsereg birtokában levő térképek, tervrajzok és országleírások oda kerüljenek. Köztük természetesen a hazánkra vonatkozó katonai felvételek is.

A Bécsből átadott kb. 50 000 térkép a beszolgáltatások, ajándékozások, letétbe helyezések és vásárlások útján napjainkig majdnem négyszeresére növekedett. Nagyon gazdag helyzettérkép- és tervrajzgyűjteménnyel is rendelkezik a térképtár.

Az elmúlt évek folyamán — szakképzett munkaerők bevonásával — a térképtár belső rendjének megteremtése komoly mértékben előrehaladt. A korszerű tárolási lehetőségek is sokat javultak.

A térképtár kutatóinak száma állandóan növekszik. Ezek főképpen történészek és kartográfusok. Ezenkívül felhasználják a különböző gyűjteményeket a műemlékek, régi települések feltáráshoz, az egyetemi kutató- és oktatómunkához, valamint a Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportjainak (agrokémiai, földrajzi stb.) népgazdaságunk fejlesztését célzó munkálataihoz.

A fenti célokra főképpen Magyarország I. és II. katonai felmérésének térképszelvényei használhatók, a hozzá tartozó országleírásokkal. Tehát a térképtár fontos gyakorlati célokat is szolgál.

Külön kell beszélni a Hadtörténelmi Levéltár szervezetében működő *Hadtudományi Könyvtárról*, mely gyűjtőkörét és feladatát tekintve az országos jellegű tudományos szakkönyvtárak közé tartozik. Jelentőségét kihangsúlyozza az a tény, hogy egyetlen ilyen jellegű könyvtár a maga nemében és a hadtudományi, valamint a haditechnikai tárgyú műveken kívül hatalmas történelmi anyaggal is rendelkezik.

A Hadtudományi Könyvtár elődje — a Honvéd Központi Könyvtár — 25 esztendőn keresztül, a dolgozó népet elnyomó uralkodóosztály hadseregének zártjellegű könyvtára volt. Mindazok a vonások ráillettek, amelyek a tőkés társadalom egyéb könyvtárait is jellemezték. Elefántosonttorony volt, kiváltságos kevesek látogatták, főleg vezérkariak, akik a Horthy-rezsim reakciós céljainak és a tőkés kizsákmányolás érdekeinek megfelelően a hadtudományt is, ezen belül pedig főképp a hadtörténelmet, meghamisították.

A könyvtár 1920 őszén jött létre, mint a Levéltár 4. osztálya. 1923-ig a Levéltárral együtt a mai Országos Levéltár legfelső emeletén működött. 1923 őszén helyszűke miatt a könyvtári osztályt áthelyezték az Irányi utcába, a kerületi parancsnokság épületébe, de szervezetiileg továbbra is a Levéltárhoz tartozott. Itt kapta meg a Honvéd Központi Könyvtár elnevezést. A könyvtári helyiségek ellenében át kellett vennie az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület könyvtárának kezelését is. Ettől függetlenül a két könyvtár teljesen különálló maradt.

A Hadtudományi Könyvtár az elmúlt évek folyamán a könyvtári munka minden vonalán komoly eredményeket ért el. Ezek közül csak a legfontosabbakat említjük meg az alábbiakban.

Az 1945 után megjelent anyagról teljesen szabályszerű, a Könyvtári Címleírási Szabályok alapján elkészült betűrendes, valamint Dezimal-Klassifikation alapján készített szakkatalógust használhatják a kutatók. 1954. január 1. óta a könyvtár nemcsak az újonnan megjelent könyveket dolgozza be folyamatosan a fenti katalógusba, hanem az antikvár és más eredetű műveket is.

A magyar és külföldi katonai szabályzatok katalógusának elkészítése 1956 márciusában fejeződött be, amellyel igen nagy hiányt pótoltak a könyvtár dolgozói.

Az ezernél több régi folyóirat szabályos feldolgozása 1955 júniusában kezdődött meg és 1957 őszén fejeződött be. Vele egy időben készült el a régi, ideiglenes helyett az új, szabályos folyóirat katalógus.

1953-ban merült fel a Központi Hadtudományi Címjegyzék elkészítésének terve, amelynek megvalósítása még abban az évben megkezdődött. Ennek során a könyvtár dolgozói feldolgozták az Országos Széchenyi Könyvtár szakkatalógusának hadtudományi, valamint történelmi részét, kiemelve belőle a hadtörténelmi vonatkozású cédulaanyagot, melyet adré mával sokszorosítottak. Az OSZK cédulaanyagából felállított betűrendes és szakkatalógus az alapja a Központi Hadtudományi Címjegyzéknek, amelyet teljességre törekedve, a többi katonai és polgári könyvtárak anyagából folyamatosan fog kiépíteni a könyvtár.

Az 1945 előtt megjelent könyvanyagról csak egy igen pontatlan és nagyon hiányos betűrendes és decimális katalógus állt rendelkezésre. A könyvtár a meglévő munkaerők tervszerűbb kihasználásával megkezdte az 1945 előtti anyag rekatalogizálását és szakozását.

Az elmúlt évben komoly eredmények születtek a tudományos munka terén is. A Magyar Enciklopédia katonai szerkesztőségének

hadtörténelmi csoportjába három könyvtáros kapott beosztást. Egyelőre az anyaggyűjtés és csoportosítás munkáját végezték el. A tudományos bibliográfiai munkák során elkészült a Hadtörténelmi Közlemények 1888—1943. évfolyamainak mutatója. A könyvtár munkaközössége úttörő munkát végzett, mivel ilyen átfogó tartalommutató 1942 óta nem jelent meg hazai folyóiratról. Ezenkívül szerepel a könyvtár perspektivikus munkatervében a Magyar Hadtörténelmi Bibliográfia elkészítése.

A könyvtár kötetszáma ma már közel 100 000, melynek legnagyobb része hadtörténelmi mű. Folyóirattárában több mint ezerféle, főleg katonai és hadtörténelmi folyóiratot és hírlapot őriz, melyeknek igen jelentős része hazánk más könyvtáraiban nincs meg. A könyvtár jelenleg 205 hazai és külföldi folyóiraatra és hírlapra fizet elő, melyekből az olvasók a legújabb katonai, hadtudományi, haditechnikai, valamint hadtörténelmi kutatások eredményeivel ismerkedhetnek meg.

A Hadtudományi Könyvtár meglévő katalógusrendszerén keresztül könyvanyagát helybeli olvasásra, indokolt esetben pedig — ha a kért mű több példányban áll rendelkezésre — kölcsönzéssel is hozzáférhetővé teszi. Felvilágosító szolgálatával megkönnyíti a könyvtár használatát, neveli és irányítja az olvasókat, bibliográfiák összeállításával elősegíti a kutatók munkáját. Arra törekszik, hogy a Magyar Néphadsereg tagjai, valamint a hadtudomány bármely ágával foglalkozó kutatók igényeit minél eredményesebben kielégítse.

A fentiekben csak vázlatos képet tudunk adni a Hadtörténelmi Levéltár sokoldalú munkájáról, tevékenységéről. Nagy vonalakban bemutatunk legfontosabb levéltári állagainkat, más jellegű kulturális értékeinket. Társintézetünkről, a Hadtörténelmi Múzeumról itt nem adtunk ismertetést. Elsősorban azért, mert az eltelt 40 esztendőből több mint három évtizedet mint a Levéltártól teljesen független szerv töltött el. Múltjának és tevékenységének ismertetése önálló tanulmányt érdemel.

A jövőben egyik fontos feladatunknak tekintjük, hogy — élve a publikálási lehetőségekkel — a Hadtörténelmi Levéltár levéltári fondjairól, térképgyűjteményeiről, könyvtáráról nem csupán vázlatos képet, de alapos, sokoldalú ismertetést nyújtsunk, amelyek már történészeinknek, kutatóinknak is segítséget nyújthatnak munkájukhoz.

Az elmúlt negyven esztendő nem biztosított töretlen fejlődést a Hadtörténelmi Levéltár számára. Ez az időszak nagy társadalmi, gazdasági átalakulások korává vált. A végbement változások fémjelezték a Levéltár működését négy évtizeden keresztül.

A Magyar Tancsköztársaság csak az alapokat rakhatta le. Ezt is nehéz, rendkívüli viszonyok között. A Hadtörténelmi Levéltár működésének több mint negyed százada az ellenforradalmi korszak idejére esik. Ebben az időszakban nem szolgálta, de nem is szolgálhatta teljes mértékben a dolgozó nép érdekeit. A második világháború teremtette

súlyos gazdasági helyzet következtében pedig átmenetileg kénytelen volt bezárni kapuit. Népi demokráciánk megerősödése hozott döntő fordulatot helyzetében, amint erről a felszabadulás utáni történetének ismertetésénél már szó esett.

A Hadtörténelmi Levéltár ma már túljutott a kezdeti nehézségeken. Hadtörténészeink egyre többet és jobbat tudnak produkálni. Sikerült — megfeszített munkával — hosszú évek lemaradását megközelítő teljességgel behozni a levéltári, térképtári, könyvtári munka területén. A továbbfejlődésnek megvannak mind a szervezeti, mind a személyi feltételei. Büszkék vagyunk arra, hogy a Hadtörténelmi Levéltár megteremtése is — sok, ennél jelentősebb kultúrpolitikai intézkedés mellett — a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság fennállásához kapcsolódik. Jelenlegi munkánkkal arra törekszünk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság eszmei hagyatékát megvalósítva, a Hadtörténelmi Levéltárat a marxista hadtörténetírás szilárd bázisává fejlesszük.